

L'«HUMANISME CATALÀ»: FORMACIÓ I CRISI D'UN CONCEPTE HISTORIOGRÀFIC

1. INTRODUCCIÓ

Parlar de la crisi dels valors és un tòpic, però això no impedeix que tots plegats estiguem deixant de creure en la majoria de coses que abans de la Guerra Civil semblaven objectivament valuoses. Vegeu, si no, el cas del conjunt ideològic que la tradició immediata ens ha llegat sota el nom d'humanisme. En aquest àmbit crec que poden ser representatives de la consagració definitiva d'aquesta crisi, tant la presentació que Carles Miralles fa de les *Elegies de Bierville* de Riba en un llibre aparegut no fa gaire, com les reflexions que li suggereix l'humanisme militant del poeta.¹

Miralles, pensant potser en el distanciament d'un públic aliè al tramata culturalista que connota el poema, s'explica el text de Riba des de fora de totes les posicions i els principis del poeta. És una sana precaució metodològica, que indica, però, fins a quin punt, fins

1. CARLES MIRALLES, *Lectura de les Elegies de Bierville* (Barcelona 1979), 105-114. Pel que fa a les adhesions emotives que esmento més avall, 7-9.

i tot els qui ara exerceixen d'hellenista poden acarar-se de manera diferent a determinats vells valors.

És aquesta necessitat de mirar tot el que fa referència a l'humanisme «des de fora» allò que voldria fer meu; malgrat que, com en el cas de Miralles, després resulti que encara hi hagi secretes adhesions emotives.

Segurament que no trobaríem gaires mots del nostre vocabulari tan susceptibles com el mot humanisme de designar coses diferents, bé que en el fons resulta que es relacionen íntimament entre elles; tanmateix el sentit en què l'entenc aquí és el que ja veurem que comporta l'etiqueta historiogràfica que s'indica en el títol d'aquest treball; etiqueta que hom va emprar per batejar, en principi, les dues darreres dècades del segle XIV i la primera del XV i que, més tard, s'ha anat deixatant fins a incloure el XV, el XVI i, fins i tot, el XVII (després d'un canvi de sentit substancial, és clar).²

No hi ha dubte que en la nostra tradició l'«humanisme català» es relaciona amb Bernat Metge — el de *Lo Somni* —; de Bernat Metge — nom que hom imposarà a la fundació homònima cinc segles més tard — es passa a altres maneres d'entendre l'humanisme que connecten, entre altres coses, amb un dels temes centrals de la història de la nostra cultura moderna: la línia que d'Eugeni d'Ors — o si voleu dels precursors dels temps de la Renaixença, com ens ha ensenyat Eduard Valentí — va fins a Carles Riba.

En la tradició crítica internacional l'humanisme històric es vincula, en principi, als conceptes d'Edat Mitjana i de Renaixement i, com que la plurivalència d'aquests termes, d'ençà que ha fet crisi l'idealisme burckhardtí, és marejadora, el valor del terme humanisme cobreix un ventall de significacions que pot anar des de l'ofi-

2. Quan l'estudi de l'humanisme esdevé l'estudi de la història de la filologia, es comença per establir un lligam entre el XV i el XVI (a través de la impremta). Però la continuïtat XVI-XVII és evident també. Vegeu com, per exemple, JORDI RUBIÓ I BALAGUER, estudiant l'humanisme del XVI en la seva ponència del «VIIIè Congrés d'Història de la Corona d'Aragó» (València 1967), *Humanisme i Renaixement*, vol. II del tom III (1973), 9-36, proposa de dur a terme una recerca filològico-documental que arribi fins a la darrerria del XVII.

ci dels «humanistae» del xv, fins a una teoria ètica i filosòfica determinada, o fins a un període de la història de la cultura.³

Moure's en el món dels estudis generals i en el de la nostra tradició no és feina fàcil, sobretot si hom pretén d'arribar a for-

3. No cal glossar la complexitat que ofereix a hores d'ara el debat sobre l'Edat Mitjana, l'Humanisme i el Renaixement en la cultura europea des del segle xi al xviii perquè és prou coneguda de tothom. Vegeu en aquest sentit les reflexions de Ruiz Calonja contingudes a l'article *Anotacions sobre l'humanisme* citat infra a la nota 59. Al meu entendre, dels molts elements de relativització que, d'ençà de la «revolta dels medievalistes» dels anys 20-30, hom ha anat introduint per a desqualificar el vell esquema que oposa l'Edat Mitjana al Renaixement, el més revelador és que en el fons hi hagi tants humanismes i renaixements com branques de la investigació. Vull dir que un historiador de l'art tendirà a fer iniciar determinats canvis a partir del Trecento, mentre que un historiador de la ciència no els podrà datar fins al xvii, i això naturalment farà que canviïn per a cada un d'ells la concepció del motor i de les circumstàncies del canvi. Per això em sembla prudent, ja que m'ocupo d'història de la literatura, d'adherir-me d'entrada a les posicions d'alguns grans mestres del ram que, com Curtius, posem per cas, desconfien de les compartimentacions massa estretes i tendeixen a veure en la història de la literatura europea un contínuum que va de l'any mil a la Revolució industrial. Al seu interior la crítica descobreix un aiguabarreig d'ideologies i d'actituds culturals que només una detinguda anàlisi ha de poder reduir a esquemes manejables (però no per això únics o definitius). L'humanisme és, així, un dels ingredients que la crítica detecta en aquest aiguabarreig; en principi es tracta de l'estudi crític i personal dels textos clàssics i de la utilització creativa de tot allò que hom en pot extreure: des d'un major coneixement de la retòrica i dels recursos d'estil fins a l'assimilació de determinades nocions d'història, de filosofia o de política. De tot plegat l'essencial és, però, el tracte amb els textos, un tracte que comporta bàsicament el coneixement profund de la llengua en què són escrits (llatí, en principi, després grec i les llengües bíbliques) i l'obsessió per aconseguir una versió més i més correcta del text mateix com a fonament de tota activitat posterior. L'humanisme no és més que l'obra dels humanistes, és a dir d'uns professionals de les lletres, o més ben dit dels «studia humanitatis» que, a més de la seva feina pròpiament dita, van desenrotllar també tota una filosofia del viure lligada a la seva professió, que va anar variant al llarg dels segles (des dels precursors del ix i del xi, a Petrarca, a Valla, a Erasme), tot i que en general es manté dintre d'uns canons previsibles. Que consti que tot això no vol ser una definició d'humanisme amb pretensions de validesa general, sinó simplement la descripció del terme tal com el manejo en aquest paper, reduïda al mínim indispensable.

mulacions definitives que resolguin per sempre més els problemes. Per això aquí em proposo tan sols de passar revista a les grans aportacions de la crítica que primer van fer quallar l'expressió «humanisme català» i que després van descalçar les bases d'aquesta construcció historiogràfica. És un procés que ja era madur abans de la Guerra Civil i que té la seva lògica continuació a la postguerra.

Étienne Gilson va escriure en un seu famós article, en què defensava l'existència d'un humanisme medieval (en polèmica contra les tesis idealistes que des dels temps de Burckhardt i de Voigt proposaven un tall dialèctic entre Edat Mitjana i Renaixement), que «pour savoir ce que furent le Moyen Âge et la Renaissance, il ne faut, donc, pas les définir *a priori*, puis en écrire l'histoire, mais en écrire l'histoire, puis les définir».⁴ És una afirmació que, ara, de tan assenyada ens sembla òbvia, però que pot ser útil per a descriure el món d'on va sortir el nostre «humanisme català». En termes generals abans dels anys 30 predomina el procediment de «le définir *a priori*, puis en écrire l'histoire», després, l'invers. En el benentès que la formulació de Gilson és aplicable tant a Rubió i Lluch com a Burckhardt a títol de representants de la primera etapa: respon a tota una era de la historiografia europea.

Aquest paper no pretén ser ni omnicomprensiu bibliogràficament ni exhaustiu pel que fa a la història de la cultura catalana dels segles XIX i XX que s'hi implica de ple: és simplement una primera etapa de clarificació per a una recerca sobre certs ingredients «humanístics» de la cultura catalana de la Tardor a l'Edat Mitjana. En aquest sentit el propòsit final seria d'arribar a proposar una explicació històrica de per què en un determinat moment l'expressió «humanisme català» fa sentit i de per què, després, malgrat la llarga supervivència, va deixant de fer-ne.

4. *Humanisme médiéval et Renaissance*, «Les idées et les lettres» (Paris 1932), 194.

2. DES DE «EL RENACIMIENTO CLÁSICO» A L'«HUMANISME CATALÀ»

A. Seria francament abusiu parlar d'una consciència historiogràfica d'«humanisme català» abans de l'any 1889, és a dir, abans del gran article fundacional d'Antoni Rubió i Lluch, *El Renacimiento clásico en la literatura catalana*, i de la publicació de l'edició prínceps de *Lo Somni* de Bernat Metge a cura de Josep Miquel Guàrdia, simultàniament a París i a Barcelona. Malgrat tot, almenys des del 1450, tenim constància documental que algunes persones havien pres nota de determinats trets culturals, presents en la nostra història a partir de la segona meitat del XIV, que segles més tard s'havien de convertir en definidors de l'«humanisme català», a saber: els contactes amb Grècia, l'*alma mater*, i l'existència de determinats traductors de clàssics a la llengua vulgar entre els quals destaca Bernat Metge. Em refereixo concretament a dos «humanistes catalans», subministradors de dues informacions clau: el Cardenal Margarit, que en el famós discurs que pronuncià a les Corts de 1454 alludeix al fet que Catalunya «havia convertides en sa lengua cathalana» Atenes i Neopàtria;⁵ i Ferran Valentí, que en el no menys conegut pròleg a la seva traducció de les *Paradoxa* de Ciceró enumera els precursors que ha tingut en aquesta tasca, tot assignant un lloc de peoner a «Bernat Metge, gran cortesà e familiar real» i a la seva «gran Visió e Sompni».⁶ No en va s'ha dit que una de les característiques dels intel·lectuals innovadors del XV, els humanistes, és l'adquisició d'una certa consciència històrica.

És molt probable que hom pugui exhumar referències intermèdies, però jo no conec cap altra notícia de Metge o de la presència dels corrents culturals que ens interessin fins al 1836, és a dir fins a les *Memorias* de Torres Amat, o fins al 1849, és a dir fins al *Su-*

5. ROBERT BRIAN TATE, *Joan Margarit i Pau, cardenal i bisbe de Girona* (Barcelona 1976), 339-342.

6. FERRAN VALENTÍ, *Traducció de les «Paradoxa» de Ciceró*, text, introducció i glossari de JOSEP M.ª MORATÓ (Barcelona 1959), 41.

plemento de Corminas.⁷ A la pàgina 176 d'aquest darrer text s'esmenta la traducció del *Valter e Griselda*, obra de Bernat Metge, «petrarquista». Una ràpida ullada a la bibliografia del segle XIX permet d'aïllar certes observacions interessants, en el sentit que mig anuncien una visió crítica del que més tard serà l'«humanisme català».

En el *Bosquejo* de Pers i Ramona⁸ hom pot llegir que «esta especie de revolución en la corte y en las costumbres», que es va produir entorn de Joan I, «ejerció una poderosa influencia en el progreso de las ciencias y de la poesía vulgar». També s'observen amb admiració el «donoso estilo», la «pureza» i l'«estructura gramatical» dels discursos de Martí l'Humà. En canvi Camboliu, al seu *Essai sur l'histoire de la littérature catalana* de 1858,⁹ es fixa en un altre tret d'època (una època que fa anar «depuis le milieu du xive siècle jusqu'au milieu du xve»): «l'imitation des littératures italienne, française et néoprovençale», «importées pêle-mêle dans la contrée et imitées à l'envi». Com veurem, al costat del concepte d'«humanisme català», com a fruit d'un període original i creatiu, subsistirà, anys a venir, l'opinió, abonada bàsicament per erudits estrangers, que les novetats de finals del XIV són pura imitació d'Itàlia o de França.

Amador de los Ríos,¹⁰ per la seva banda, parla pròpiament de la presència d'humanistes dins de l'ambient cultural català del XV. El punt de partida és la cort d'Alfons el Magnànim a Nàpols. En-

7. FÉLIX TORRES AMAT, *Memorias para ayudar a formar un diccionario crítico de escritores catalanes* (Barcelona 1836), facsímil (Barcelona-Sueca 1973), 416, i JUAN CORMINAS, *Suplemento al diccionario crítico de los escritores catalanes* (Burgos 1849), facsímil (Barcelona-Sueca 1973).

8. MAGÍN PERS Y RAMONA, *Bosquejo histórico de la lengua y la literatura catalana desde su origen hasta nuestros días* (Barcelona 1850), 55.

9. F.-R. CAMBOLIU, *Essai sur l'histoire de la littérature catalane*. Deuxième édition augmentée de la *Comedia de la Gloria d'Amor* de Fra Rocabertí et d'un nouveau fragment de la traduction catalane de Dante (Paris 1858), 10-11.

10. JOSÉ AMADOR DE LOS RÍOS, *Historia crítica de la literatura española*, VI (Madrid 1863-65), 411-415.

tre tots els esmentats n'hi ha un que li mereix un particular encomi: Jeroni Pau, que «brillaba sobre todo como poeta latino, conquistando en Nápoles, Bolonia y Roma la estimación de los que cultivaban en igual sentido las artes del Renacimiento».

Pel que fa a Milà i Fontanals, és de notar que no se li va ocórrer d'esmentar cap tret propi de l'humanisme o del renaixement dels segles XIV i XV en la revisió de les glòries literàries medievals que va fer en el seu *Discurs presidencial dels Jocs Florals* de 1859;¹¹ anys a venir, en canvi, quan donà la primera notícia del *Libre de Fortuna i Prudència* de Bernat Metge,¹² ja oferí una mínima valoració del personatge, autor d'un *Somni* que recorda el d'Escipió descrit per Tulli: «Bernat Metge paraît avoir été un homme entreprenant. À le juger par ses écrits, c'était un de ces esprits hardis et inquiets»... «il est... plus philosophe que poète». El judici enriqueix l'anterior del 1865 a la *Ressenya històrica*.¹³

Finalment en els judicis que Menéndez Pelayo, a la seva *Historia de la poesía castellana en la Edad Media*,¹⁴ expressà entorn del fenomen «humanisme català» hi són ja presents les aportacions de Rubió i Lluch: «La corte de Alfonso V es el pórtico de nuestro [de Castilla] Renacimiento» (p. 250); «El Renacimiento latino en las regiones del Levante de España se adelantó medio siglo respecto a Castilla» (p. 265); «... esta corriente clásica modificó en el siglo XV la literatura catalana vulgar, dando rápida perfección a la prosa en manos de Canals i Bernat Metge» (p. 267).

B. L'any 1889 és una data clau en la història del concepte d'«humanisme català», no pas perquè s'encunyi l'etiqueta en qües-

11. MANUEL MILÀ I FONTANALS, *Discurs presidencial dels Jocs Florals de 1859, any primer de llur restauració*, dins *Obres catalanes* (Barcelona 1908), 4-7.

12. MANUEL MILÀ Y FONTANALS, *Obras completas*, III (Barcelona 1890), 378-391.

13. MANUEL MILÀ I FONTANALS, *Ressenya històrica i crítica dels antics poetes catalans*. Premi extraordinari en els Jocs Florals de 1865, dins *Obres catalanes*, 36.

14. MARCELINO MENÉNDEZ PELAYO, *Historia de la poesía castellana en la Edad Media*, II (Madrid 1914). Obra començada a redactar el 1890.

tió — això encara es farà esperar — sinó perquè es produeix la primera gran aportació de material crític i erudit sobre el tema, i molt especialment sobre el que més tard serà «el primer període de l'humanisme català», el més mitificat, el de Bernat Metge i del rei Joan. Com he dit més amunt, es tracta de les aportacions d'Antoni Rubió i Lluch¹⁵ com a erudit i historiador de la literatura i de Josep Miquel Guàrdia com a editor de *Lo Somni*.¹⁶ L'un i l'altre tenen una cosa en comú: una certa militància classicista.¹⁷ En aquest sentit crec que la tasca que van dur a terme per separat¹⁸ es pot interpretar com la convergència d'unes determinades concepcions programàtiques de la cultura en la valoració del passat literari de Catalunya. Rubió i Lluch estructura el seu article com un estudi de la pervivència dels clàssics en la tradició catalana de tots els temps. Guàrdia assenyalava Metge com a model de prosa, el model clàssic que necessita la moderna literatura per tal de sobreviure.¹⁹

15. ANTONIO RUBIÓ Y LLUCH, *El Renacimiento clásico en la literatura catalana*, discurso de recepción en la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona (Barcelona 1889).

16. J. M. GUÀRDIA, *Lo Songe de Bernat Metge*, auteur catalan du xive siècle, publié et traduit pour la première fois en français, avec une Introduction et des Notes par — (París-Barcelona 1889). Guàrdia va estampar el text de Metge segons el manuscrit de la Biblioteca Nacional de París, que la crítica posterior no considera pas el millor.

17. Vegeu EDUARD VALENTÍ, *Presència de la tradició clàssica en la Renaixença catalana*, dins *Els clàssics i la literatura catalana contemporània* (Barcelona 1968), 15-54. A la pàgina 26 s'esmenta la vocació classicista de Rubió i Lluch i a la 30 la del metge i filòsof Josep Miquel Guàrdia. Per a aquest segon, vegeu també TOMÁS CARRERAS ARTAU, *Estudios sobre médicos filósofos españoles del siglo XIX* (Barcelona 1952), 128. Rubió i Lluch és vist també com a hellenista en l'article de JAUME MEDINA, *Sòfocles i Eurípides traduïts per Carles Riba*, «Els Marges», XIII (1978), 102-103.

18. Guàrdia afegeix a la pàgina CIII de la seva Introducció a *Lo Somni* (*op. cit.*) una nota en què diu que ha conegut l'existència d'*El Renacimiento* un cop llest el seu llibre. Anàlogament Rubió, a la nota 3 de la pàgina 58, dóna notícia de l'edició recentíssima de Guàrdia.

19. Això ho diu a la Introducció de *Lo Somni*, repetidament esmentada, i a tres articles que va publicar significativament a «L'Avenç» els anys 1891-92 (*La font de la Vida*, *Antigs e moderns* i *Escola Catalana de Bones Lletres*).

El Renacimiento clásico és escrit en un to polèmic i reivindicatiu; la calorosa retòrica vuitcentista que l'embocalla n'és una bona prova. Després de descriure la presència de la «sombra augusta de Roma» sobre l'Edat Mitjana dels anys més foscos, l'autor detecta alguns símptomes de represa cultural a partir de l'època de Jaume I; una represa que esdevé expansió, així que avança el segle XIV: fou un segle «áureo y clásico» (p. 44). Un dels grans temes és la presència dels descendents dels almogàvers a Atenes i Neopàtria; l'autor explica per què no hi hagué contactes culturals directes entre grecs i catalans, però ens recorda l'elogi de l'Acròpolis de Pere el Cerimoniós, testimoni únic en el seu gènere. Un altre tema és el fet que es poden detectar motius clàssics en la literatura catalana i que abunden les traduccions de llatins i d'italians: tot i que destaca el caràcter cavalleresc i medieval d'aquests motius i d'aquestes traduccions, l'autor escriu que Catalunya «recibió la primera las semillas del Renacimiento italiano que las brisas del Mediterráneo llevaron a sus playas» (p. 53). En aquest sentit cal remarcar la presència — retòrica aquí encara — del Mediterrani, i la insistència en la precocitat del nostre despertar als nous temps: el «Renacimiento, cuya alborada primera llegó a estas costas orientales de España, antes que á las letras castellanas y portuguesas...» (*ibid.*). Un altre tema és encara la personalitat de Joan I, «el primer monarca que en nuestra patria sintió el espíritu del Renacimiento» (p. 58). Metge i Canals constitueixen el darrer gran tema del XIV. «Dos verdaderos y primeros renacientes de la literatura catalana, si bien no con un carácter tan humanista como en Italia» (p. 59).²⁰ En el benentès, però, que ho foren «antes que en Castilla» (*ibid.*) n'hi hagués.

Metge és vist amb l'òptica amb què De Sanctis veia Boccaccio: com a possessor del «desenfado casi herético de los futuros hom-

20. Voldria fer notar que l'apologia del Renaixement català que fa Rubió i Lluch no li impedeix d'apreciar la diferència que hi ha entre un Metge i un Jeroni Pau: un hàbil prosista en vulgar i un poeta en llatí. Cf. més avall. Anys a venir aquesta distinció s'esborrarà sota l'etiqueta d'«humanista» que els englobarà tots dos, per bé que Rubió procurarà deixar sempre clares les coses.

bres del segundo Renacimiento» (p. 61).²¹ A part del valor de la construcció historiogràfica que comporta, el treball de Rubió és també important com a acumulació de dades erudites de primera mà. En aquest sentit totes les pàgines dedicades al xv són plenes de notícies innovadores. El rei Martí és titllat d'«humanista i orador gentil» (p. 67). La cort d'Alfons el Magnànim rep una especial atenció, i pel que fa a Jeroni Pau, es destaca «el cendrado humanismo de este conspicuo renaciente catalán». Són enumerats traductors, coneguts i anònims; Roís de Corella és jutjat amb duresa i tractat de «gongorista» i de decadent (p. 90).

La conclusió és que el Renaixement català fou un fenomen prematur i frustrat i, si el castellà el va acabar vençant, va ser per causes polítiques (l'imperi espanyol). Es tracta alhora d'un plany per la decadència que sobrevingué amb el xvi i d'una calorosa reivindicació d'aquesta brotada primerenca²² del xiv i del xv que, si tingué deutes amb Itàlia i amb França, s'avançà, en canvi, a Castella.

Rubió ens presenta una Catalunya medieval europea, desvinculada de Castella i en un estat d'evolució cultural superior al d'aquesta, o, si més no, diferent. Si alguna cosa va fer possible aquest fenomen va ser la vinculació de Catalunya a l'esperit clàssic, que li preservà una força interior i una personalitat particular.²³ Crec que

21. Rubió ofereix un quadre extens de les fonts de *Lo Somni*.

22. Rubió s'adona perfectament en aquestes darreres pàgines del treball que la pedra de toc per a l'estudi de tot el fenomen és l'evolució de l'estil de la prosa catalana; vegeu infra apartat *E*. L'any 1947, quan Jordi Rubió i Balaguer amb el seu *Sobre els orígens de l'humanisme a Catalunya*, BSS, XXIV, 88-98, programarà l'estudi científic d'aquesta qüestió, sentirà molt justament la necessitat de recordar aquesta previsió del seu pare.

23. Vidal i Valenciano, en la resposta al discurs d'entrada de Rubió publicada a continuació d'aquest, es planteja el problema debatut en els termes de si Catalunya ha tingut o no ha tingut Renaixement. Tothom està d'acord que durant el segle xvi Catalunya no va poder participar en aquest moviment; per això el «descobriments» que Rubió fa d'un «classicisme» al xiv i al xv sembla a Vidal una aportació definitiva que aclareix les relacions entre Catalunya i Castella i que, a més, mostra que va ser possible gràcies a l'acció de «lo que

no és excedir-se trobar que aquest plantejament té un cert parentiu amb algunes aspiracions molt difoses entre els intel·lectuals catalans del tombant de segle.²⁴ El passat seria, així, el mirall d'un present més somniat que no pas real: la nova Catalunya culta, moderna i europea, lliure del pes d'Espanya, «la morta», de què parlaran tant els modernistes.

Una edició de *Lo Somni* era el complement ideal de les teories de Rubió. La introducció que Guàrdia va escriure per a la seva és una barreja de pamflet contra certs aspectes de la Renaixença i d'estudi crític i erudit sobre Metge. La informació sobre el personatge és rudimentària encara, la visió crítica de la seva obra, ingènua (hom no reconeix alguns «plagis» de Metge). Però Guàrdia no era un medievalista sinó, entre moltes altres coses, un classicista d'escola francesa i valora Metge sobretot perquè li recorda els models de la seva formació; per això, com deia abans, el proposa als catalans que necessiten, per a forjar-se una cultura autònoma moderna, una bona dosi de clàssics.

C. A partir del 89 es multipliquen els estudis sobre la cultura catalana del XIV i del XV. La reivindicació d'un classicisme precoç a Catalunya, d'un vertader Renaixement anterior al XVI, en general, es manté. Els anys 1891 i 1907 surten a Barcelona noves edicions de *Lo Somni*;²⁵ Rubió i Lluch és la peça capital de la investigació

en cierto modo podríamos llamar esencia y vida de nuestro suelo». Les riberes del Mediterrani que habitem els catalans ens han conservat l'esperit clàssic (pp. 108-120) i alhora la nostra identitat i la capacitat d'avançar-nos a Castella.

24. Vegeu la definició de les aspiracions dels primers modernistes a J. LL. MARFANY, *Problemes del modernisme*, dins *Aspectes del modernisme* (Barcelona 1975), 15-34, i també a EDUARD VALENTÍ, *El primer modernismo literario catalán y sus fundamentos ideológicos* (Barcelona 1973).

25. BERNAT METGE, *Lo Somni den* — ab gran diligència revisat i ordenat (Barcelona 1891); *Lo somni d'en Bernat Metge*, notes de R. MIQUEL I PLANAS (Barcelona 1907); *Les obres d'en Bernat Metge*, edició de R. MIQUEL I PLANAS (Barcelona 1910). L'any 1919 va sortir, a més, a la «Col·lecció Minerva» una reducció de *Lo Somni* a cura de LL. NICOLAU D'OLWER. Hom hi pot llegir un text modernitzat i podat d'ací d'allà d'alguns fragments.

d'aquests anys,²⁶ però també cal citar les aportacions de Lluís Nicolau d'Olwer i de Jaume Massó i Torrents.²⁷ Les pàgines dels «Estudis Universitaris Catalans» i més tard les publicacions de l'Institut van acollir diverses col·laboracions de petita i de gran envergadura.

En un altre ordre de coses els hispanistes Sanvisenti i Farinelli reuniren una quantitat sorprenent d'informació a propòsit del paper dels autors italians del Trecento i del Quattrocento en el desenvolupament de la literatura catalana del xiv i del xv.²⁸ La perspec-

26. Les contribucions de Rubió i Lluch a la història de la Grècia medieval catalana són diverses i notables. Pel que fa al món de la cultura els seus punts de vista es poden trobar a *La lengua y la cultura catalanas en Grecia en el siglo XIV*, «Homenaje a M. Menéndez Pelayo», II (Madrid 1898), 95-120. Les figures de Joan I, «verdadero Augusto de la civilización catalana», i del gran mestre de Rodes, Juan Fernández de Heredia, primer traductor de Tucídides i Plutarc, en surten aureolades per llur afeció al món clàssic. En canvi, en una publicació de 1914, *La cultura catalana en el regnat de Pere III*, EUC, VIII, 219-247, aquest rei és presentat com un monarca medieval fins i tot en les seves preocupacions culturals. L'interès pel món clàssic és només un dels molts ingredients del conjunt de les seves inclinacions no especialment rellevants. Els mèrits de Rubió i Lluch com a restaurador dels valors del passat històric català eren generalment reconeguts. Vegeu, per exemple, la dedicatòria que Ramon Miquel i Planas va estampar al primer volum de la seva «Biblioteca Catalana» que conté les obres de Bernat Metge (volum imprès el 1910 però no posat en circulació fins al 1950): A Rubió, «apologista de l'obra literària de B. M.».

27. LLUÍS NICOLAU D'OLWER va estudiar en dos articles dels EUC la influència dels italians en els nostres autors de finals del xiv (*Apunts sobre l'influència italiana en la prosa catalana*, II (1908), 166-179) i les fonts del primer llibre de *Lo Somni* (*Del classicisme a Catalunya: notes al primer diàlech de Bernat Metge*, III (1909), 429-444). Nicolau empra sempre el terme «classicisme» per a designar la vena humanístic-renaixentista. Vegeu infra apartat D. En canvi, JAUME MASSÓ I TORRENTS, a *Les lletres catalanes en el temps del rei Martí i en Ramon Çavall* (Barcelona 1910), parla de la «forta empena» que mostra la nostra literatura a començaments del xv i es plany de la ràpida decadència que experimentarà a finals de segle sense esmentar la presència del Renaixement.

28. B. SANVISENTI, *I primi influssi della letteratura italiana in Spagna* (Milà 1902), i A. FARINELLI, autor de diversos treballs aplegats a *Italia e Spa-*

tiva d'aquests estudiosos tendia a fer dependre de les lectures que els nostres avantpassats feren de Dante, Petrarca i Boccaccio tota la novetat cultural del «Renaixement» que Rubió detectà en el seu dia.

L'any 1908 Rubió publicava el primer volum d'una de les seves obres més impressionants: els *Documents per a l'estudi de la cultura catalana mig-aval*²⁹ que contenen moltíssima informació a propòsit de l'ambient cultural dels nostres segles XIV i XV. En el pròleg el compilador parla amb admiració de la nova «joventut noucentista», consagrada a l'estudi, disposada a salvar l'herència del passat (p. XIV). I és que ja feia dos anys que s'exercia sobre el país l'acció de les *Glosses* d'Eugeni d'Ors. La «noucentització» de la major part de la intel·lectualitat catalana em sembla que té molt de pes en la introducció — que no es farà esperar — de l'expressió «humanisme català» per a designar el «Renacimiento» de l'any 1889.

Podria adduir alguns textos de l'Ors en què es produeix la sacralització del terme humanisme,³⁰ però són prou coneguts. A mi se m'acut que la famosa dicotomia orsiana Modernisme/Noucentisme s'assembla molt i molt a la burckhardtiana entre Edat Mitjana/Renaixement. Els «segles de dolor»,³¹ que per a Eugeni d'Ors defineixen l'Europa medieval no són gaire lluny del «neguit dolorós» i de l'«apetit de tenebra»,³² que li serveixen per a qualificar el Modernisme català... Aleshores la identificació de Noucentisme i Re-

gna, 2 vols. (Torí 1929). Els manlleus dels nostres als italians són tractats sovint amb indignació. Farinelli acusa Metge, per exemple, de «furto doloso e ingente» (I, 272). Vegeu també C. B. BOURLAND, *Boccaccio and the Decameron in castilian and catalan literature*, «Revue Hispanique», XII (1905), 1-232.

29. Barcelona 1908. El pròleg ocupa les pp. IX-XXXVI.

30. Són glosses que hom pot llegir a EUGENI D'ORS, *Obres completes. Glossari 1906-1910* (Barcelona 1950): «descobriments» del Mediterrani, pp. 53-54; exaltació de l'humanisme, pp. 186-189; com l'humanisme dona vida al clasicisme, pp. 455-56; humanisme enfront de barbàrie romàntica, pp. 576-77; definició d'humanisme, p. 1245.

31. *Op. cit.*, 53.

32. *Amiel a Vic, op. cit.*, 3.

naixement no seria més que el resultat d'una petita fusió d'analogies. I com que el Renaixement començà amb l'Humanisme, heus ací el remei que definitivament ha de salvar la cultura catalana. D'altra banda Josep Murgadas³³ ha definit molt exactament com, per un procés d'assimilació, amb el mot «classicisme» d'Ors passa de designar un període històric a designar un «sistema polític, filosòfic, ètic i estètic»;³⁴ al mot humanisme li passa una cosa semblant, s'omple de continguts diversos (des de la devoció als clàssics, a una filosofia de la vida, i a una magnificació de la ciència).³⁵ I aquests continguts no s'esvairan del tot quan el terme humanisme serà usat per a designar una època històrica, els nostres segles XIV-XV, tocats de l'«esperit del Renaixement».

D. Entorn dels anys 20 qualla l'expressió «humanisme català» com a periodització històrica i això es produeix fonamentalment a través d'un nou gran treball de Rubió i Lluch, *Joan I humanista i el primer període de l'humanisme català*,³⁶ i de l'exaltació de l'escriptor i notari Bernat Metge a la categoria de filòleg humanista. Com és sabut, els qui van batejar la Fundació per a la traducció al català dels clàssics grecs i llatins, patrocinada per Francesc Cambó, van voler veure en el secretari de Joan I el nostre Guillaume Budé.³⁷

33. *Assaig de revisió del Noucentisme*, «Els Marges», VII (1976), 35-53.

34. *Ibid.*, 49.

35. «L'humanisme vol dir la Ciència sentida com a Passió, i la Passió elevada a Ciència» (*Glossari 1906-1910*, 1245). «Tot Humanisme suposa dues coses: ple viure material i ple viure intel·lectual; o, ben concretament: Riquesa i Curiositat» (*ibid.*, 456). Vegeu també EDUARD VALENTÍ, *Els clàssics i la literatura catalana moderna, op cit.*, i CARLES MIRALLES, *Clàssics i no, entre modernistes i noucentistes*, «Boletín del Instituto de Estudios Helénicos», VI, 1 (1972), 125-135. Ambdós remarquen la indeterminació essencial d'un terme que té, en canvi, tant poder de convicció.

36. Va veure la llum al volum X dels EUC (1917-18), 1-117.

37. La campanya per a les subscripcions a la col·lecció de traduccions que editava la Fundació Bernat Metge començà el 1922. L'assimilació Metge-Budé l'assenyala, per exemple, ALBERT MANENT, *Carles Riba* (Barcelona 1936), 37.

L'estudi de Rubió i Lluch sobre la cultura del regnat de Joan I, en principi, és fet segons el mateix patró del que havia publicat a propòsit del del Cerimoniós.³⁸ Les diferències fonamentals són que aquell és concebut com un esquema i aquest com una monografia i que aquí l'escriptura desplega, una mica com a *El Renacimiento* de 1889, tota una retòrica al servei d'una interpretació ben concreta dels fets, la que es pot deduir del títol: que Joan I va ser un «humanista» i que va presidir una «etapa humanística» de la nostra cultura. El valor fonamental de l'article, vist des d'avui, és naturalment el rigor i la magnitud de la seva erudició. En efecte, la tesi de fer de Joan I i companyia una colla d'humanistes només se sosté dintre del clima mental de la Catalunya de la Mancomunitat i de la Dictadura. Rubió i Lluch sabia perfectament que, en sentit estricte, l'etiqueta era, com a mínim, ambigua, perquè de filologia clàssica pròpiament dita, de «studia humanitatis» a Catalunya no n'hi va haver abans de la segona meitat del xv, i encara. Però ja hem vist més amunt que els intellectuals del moment necessitaven l'humanisme, en el present i en el passat, i que, després del *Glossari*, «humanisme» valia tant pel que simbolitzava com pel que designava.

Llegint amb atenció el treball de Rubió trobem contínuament raonaments d'aquest tipus: «Només Alfons el Magnànim mereix pròpiament el títol d'humanista», però Joan I és el que més s'acosta al model abans d'ell, perquè era un «fervent enamorat del saber clàssic» (p. 2). Un altre exemple: el segon apartat de l'estudi es destina a glossar «l'aparició del classicisme hellènic» sota Joan I. Aquest rei, per tant, és tractat com «el primer dels sobirans hellenistes peninsulars» (p. 29) perquè va aprendre l'alfabet grec, perquè va manifestar en certa ocasió el desig de visitar Atenes (que li pertanyia), perquè va sol·licitar de Juan Fernández de Heredia, il·luminat bibliòfil i traductor de Plutarc i Tucídides, versions de clàssics grecs. Ara, el text també diu que el nostre hellenisme va ser «episòdic» (p. 24), que, en realitat, només es pot parlar d'un «hu-

38. Vegeu supra, nota 26.

manisme llatí» que, procedent d'Itàlia, «brillà com una aubada enganyosa del Renaixement» (*ibid.*), que el rei Joan era un *dilettante* (*ibid.*), que Fernández de Heredia «tingué de la història un concepte barroer i completament migeval» (p. 34).

Vull ressaltar amb això que Rubió i Lluch no dóna mai gat per llebre: gairebé diria que la seva manera de manejar les abstraccions és massa transparent, neta, honesta.³⁹ Som als antípodes dels procediments del *Glossari*.

Els grans temes de l'«humanisme català», tanmateix, queden fixats en aquest treball de Rubió i Lluch, i giren entorn dels següents punts: la personalitat de Joan I, l'hellenisme absolutament únic a Europa del rei i de Fernández de Heredia, el classicisme llatí de la cort de Joan I, la presentació del rei com a humanista a través de *Lo Somni*, els traductors dels clàssics i dels italians del Trecento, les figures de Bernat Metge i d'Antoni Canals⁴⁰ i, finalment, la precocitat del moviment a Catalunya. L'article que comento va consagrar també una periodització de l'«humanisme català» que encara cueja (p. 101): 1378-1416 (de Joan I a Ferran I. Introducció del moviment, és a dir primera etapa), 1416-1458 (regnat d'Alfons el Magnànim i cort de Nàpols. Contactes vius amb Itàlia,

39. Heus ací encara una mostra del que vull dir: «No es pot, doncs, parlar pròpiament d'humanisme en aquesta època, i molt menys en les lletres catalanes. Sobre això hem de recordar lo que diuen els autors de la *Histoire littéraire de la France* respecte de l'humanisme en la seva pàtria: “Quan més a fons s'estudia el pretès renaixement de Carles V *el Savi*, més hom se convenç de què és un bon xic exagerat parlar d'humanisme i d'humanistes a França en el xivè segle”. Però al rei Joan I, que nosaltres sapiguem, per ningú se li ha assignat fins al present treball, la important representació que té en el renaixement català, que en canvi no s'ha regatejat pas en el francès al savi Valois» (p. 101). Xènius *docet*: «els catalans, santament ambiciosos, ens hem posat al cap d'aconseguir, en la seva ruta vers l'humanisme, els navilis de Pantagruel, fill de Ganganua!» (*Glossari 1906-1910*, 189).

40. Per al paper d'humanista que s'atribuïa a aquest lletraferit dominicà, apòlogista de la doctrina cristiana i traductor de Valeri Màxim, Sèneca i Petrarca, igualment com per a l'enquadrament sistemàtic de tots aquests temes, vegeu el volumet de RIQUER, *L'humanisme català*, de què faig esment més avall a l'apartat E.

és a dir segona etapa) i 1458-1518 (de Joan II a Ferran II. Aparició de la impremta, moments de plenitud, ràpida decadència, és a dir, tercera etapa).

En el pròleg del segon volum dels *Documents per a l'estudi de cultura catalana mig-eval*, aparegut l'any 1921, Rubió i Lluch insisteix en el fet «curiós i inèdit en la nostra cultura» que és «L'humanisme a Catalunya y'l rey Joan I» (p. XXXVI).

En el butlletí de presentació de la Fundació Bernat Metge, imprès a Barcelona el 1922, ens trobem amb unes maniobres conceptuals bastant semblants a les de Rubió i Lluch. A la pàgina 1 llegim que, tal com ens ha ensenyat don Antoni, Catalunya, tot i que no va participar del Renaixement del xvi, en va viure una anticipació des dels temps de Joan I, en què floreixen les versions dels clàssics; «la tasca, però, d'aquells abundosos traductors dels escriptors antics en els segles xiv i xv, no arribà generalment a tenir alt valor humanístic». No obstant això, a la pàgina 4, es justifica «l'advocació a Bernat Metge» perquè va ser l'«introduïdor, ja en el primer Renaixement, de l'humanisme en les nostres lletres».⁴¹

És força instructiu, arribats en aquest punt, de llegir l'article que Mario Casella va publicar l'any 1919 sobre *Lo Somni*⁴² perquè es manté totalment al marge de la mitificació de l'«humanisme català» que practicaven els nostres intel·lectuals. És més, Casella se situa tan al marge, que, reprenent la tradició de Sanvisenti i de Farinelli, troba en el fons de la «trepida vigília di quel rinascimento catalano» (p. 145) fonamentalment l'empremta dels italians i arri-

41. En aquest mateix text llegim també que Europa reviu una onada d'humanisme: «I en aquest nou classicisme, Catalunya hi participarà; en aquest nou Renaixement Catalunya hi serà» (p. 4). Torna l'eco del *Glossari*: «I nosaltres, catalans, ... renunciarem, amb resignació covarda, a la nostra part en el botí de l'Humanisme?» (*op. cit.*, 189). Els primers anys de la dècada dels 20 és freqüent la retòrica d'enaltiment del classicisme i de l'humanisme i el desenvolupament de tota una ideologia humanístico-nacional. Vegeu, per exemple, els termes en què ho planteja JOSEP M.ª JUNOY a *Els clàssics grecs i llatins nostrats*, «Conferències de combat» (Barcelona 1923).

42. MARIO CASELLA, *Il «Somni» d'en Bernat Metge e i primi influssi italiani sulla letteratura catalana*, «Archivium Romanicum», III (1919), 145-205.

ba a negar que *Lo Somni* tingui cap interès literari, ja que és basat a partir de plagis; és una «impalcatura rizzata attorno a una casa rovinata» (p. 146).⁴³ Casella reconeix, tanmateix, que el motor de l'interès pels italians és un fervor classicista profundament arrelat a la Catalunya de la darrerria del xiv (p. 187). Malgrat tot, el renaixement català, per a Casella, no va ser de cap manera filològic (p. 204), és a dir, marcat pels «studia humanitatis»; va consistir, més aviat, en una mena d'assimilació de l'esperit dels nous temps.

Els anys de la Dictadura van ser fèrtils en empreses editorials al servei de la cultura catalana. La que ens interessa de manera immediata és la col·lecció de textos medievals de Josep M.ª de Casacuberta, que sortí a partir de l'any 1925 a l'empara de l'editorial Barcino. Significativament fou batejada «Els Nostres Clàssics» i s'inaugurà amb una excellent edició del més «clàssic» dels nostres clàssics: *Lo Somni* de Bernat Metge. Nicolau d'Olwer va escriure un pròleg per a aquesta edició, en què presenta el valor renaixentista de l'obra de Bernat Metge amb arguments purament filològics extrets de l'observació de l'evolució interna de l'estil de l'autor (del post-trobadoresc *Llibre de Fortuna i Prudència*, a la traducció de la *Griselidis* petrarquesca, i a *Lo Somni*, amalgama personal de fonts diverses). Metge és «el nostre primer renaixentista» (p. 12), que com a escriptor i com a filòsof sabé que l'home és la mesura de totes les coses: «entre la fe i el materialisme s'alça l'humanisme i la raó dubtant d'ella mateixa» (p. 13). Heus ací, doncs, un matís ben concret del valor de l'«humanisme català», atribuïble, naturalment, només a Metge: no és pas una novetat, però el text de Nicolau delimita d'una manera bastant clara aquesta accepció d'humanisme destinada a tenir llarga vida en la bibliografia posterior. «Els Nostres Clàssics», com tothom sap, eren, en principi, una col·lecció

43. L'escassa valoració de l'estil de Metge que fa Casella sembla excessiva, ja que la crítica recent més aviat ha tendit a confirmar de ple posicions com la que exhibeix el butlletí de presentació de la Fundació Bernat Metge: «la precisió i la elegància, la finor i la sobrietat, la ironia i el rigor, la inspiració clàssica i l'estructura àtica de l'estil de Bernat Metge» (p. 4).

de divulgació;⁴⁴ *Lo Somni*, Metge i el seu «humanisme» ja eren a l'abast de tots els catalans.⁴⁵

L'any 1927 el mateix Nicolau va publicar el seu *Resum de Literatura catalana*, que perfecciona un esbós anterior de 1917. És la primera visió de conjunt articulada de la nostra literatura en què existeix un període, que va de 1388 a 1500, que s'anomena «clàssic» en el doble sentit del terme; el del títol de la col·lecció de Casacuberta i el que en l'època venia a ser gairebé sinònim d'«humanístic».⁴⁶ I és que no em consta que Nicolau, que se sentia tan humanista, hagués usat mai l'expressió «humanisme català» per a designar els segles XIV i XV sense més matisos.⁴⁷

44. Vegeu, si calgués, GIUSEPPE E. SANSONE, *I cento primi numeri di «Els Nostres Clàssics»*, dins *Saggi Iberici* (Bari 1974), 293-302.

45. Vegeu també la reducció que Nicolau va fer, esmentada a la nota 25. Un altre pròleg tan bonic o més que aquest és el que Carles Riba va escriure per al volum 7 de la col·lecció, que iniciava, el 1926, la malauradament inacabada publicació de la traducció catalana del *Decameron* de 1429. Referint-se a l'«humanisme català», Riba hi sostenia que «el nostre passat literari es clogué no en un crepuscle, sinó en una aurora; una aurora en la qual pagava a la literatura universal els seus deutes d'influències» (p. 15).

46. Després el terme ha fet fortuna en la divulgació, especialment després de 1934. Tanmateix, M. GARCÍA SILVESTRE, a la seva *Història sumària de la literatura catalana* (Barcelona 1932), ja recull els punts de vista de Rubió i de Nicolau i tracta Joan I i els seus cortesans d'humanistes (p. 162).

47. Crec que Nicolau concep l'humanisme d'una manera que, al meu entendre, representa un progrés en relació a l'orsisme. Per una banda hi ha més precisió en l'ús del terme, per una altra s'hi aprecia una mena de militància ètica ben definida. Vegeu supra la nota 27 i els apunts de l'autor que porten per títol *De l'humanisme*, publicats a «Universitat Catalana» (febrer 1933), 1. Una de les coses que queden més clares en aquestes notes és que «l'humanisme porta al liberalisme» perquè l'humanisme és indissociable de la llibertat de l'esperit i «sense la llibertat de l'esperit no hi altres llibertats». Crec que és en aquesta línia que se sentiren humanistes, posem per cas, Joan Crexells o Riba. Aquest darrer va publicar, tot just exiliat, l'any 1939, un treball que porta per títol *Sur l'action du classicisme dans la Renaissance catalane*, «La tradition vivante. Message mensuel», V (París 1939), també a *Obres completes*, II (Barcelona 1967), 664-674; Riba hi maneja un concepte d'humanisme que comporta tota una filosofia del viure profundament sentida i, en aquelles circumstàncies tràgiques, políticament compromesa, que va de l'ètica, a l'estètica, a la vivència religiosa. Tot això es relaciona amb el que dic més avall a la nota 49.

Cada cop es fa més concret el sentit del terme «humanisme» en els escrits de finals dels anys 20 a frec de l'era republicana. Em sembla particularment representatiu, en aquest sentit, el volum d'homenatge a Joan Crexells publicat per la Fundació Bernat Metge l'any 1929.⁴⁸ Joan Estelrich hi va fer una evocació de l'illustre desaparegut en què l'«humanisme» s'identificava amb la responsabilitat intel·lectual, amb l'autoeducació de la voluntat, amb la llibertat mental. També són il·luminadors naturalment els escrits del mateix Crexells sobre el tema.⁴⁹

E. En el volum que acabo d'esmentar hi ha tres col·laboracions que parlen de l'Edat Mitjana.⁵⁰ Una d'elles em sembla representativa d'una manera d'acabar-se a l'«humanisme català» tota nova i destinada a triomfar anys a venir: Jordi Rubió i Balaguer hi estudia la biblioteca de Pere Miquel Carbonell.⁵¹

48. *Miscel·lània Crexells* (Barcelona 1929). També és interessant el contingut del volum que demostra fins a quin punt Catalunya ja tenia bastants humanistes amb cara i ulls, és a dir intel·lectuals familiaritzats amb la filologia clàssica i la cultura universal, capaços de tractar amb solvència de Lorenzo Valla, d'Horaci, de Plató, d'Eurípides.

49. Em refereixo a diversos articles sobre els clàssics en relació amb el món modern que hom pot llegir a JOAN CREXELLS, *La història a l'inrevés* (Barcelona 1968). NORBERT BILBENY, a *Joan Crexells i la filosofia del Noucents* (Barcelona 1979), també fa referència al fenomen dels humanistes-humanistes de la fornada de la Dictadura-República que succeeixen als humanistes-dilectants d'abans (o més ben dit a Eugeni d'Ors), p. 18. D'altra banda, tot això és prou sabut.

50. PERE BOHIGAS, *Idees d'Eiximenis sobre els clàssics*; A. RUBIÓ I LLUCH, *Setge i conquesta de l'Acropolis per N. Acciaiuoli*, i JORDI RUBIÓ I BALAGUER, *Els autors clàssics en la biblioteca de Pere Miquel Carbonell*. Cal assenyalar que tots els temes de la «Miscel·lània Crexells» són clàssics i el de Rubió i Lluch ho és més perquè l'escenari és Atenes i ja sabem que l'Atenes catalana forma part del mite classicisme-humanisme-renaixentisme del nostre segle XIV, altrament dit «humanisme català».

51. En realitat el primer article de Jordi Rubió sobre aquest personatge és *Un bibliòfil català del segle XV: En Pere Miquel Carbonell*, RdC, VI (1926), 106-142, ara reproduït a *La cultura catalana del Renaixement a la Decadència* (Barcelona 1964), 79-89.

Si hom passa llista a la nòmina d'autors catalans des del 1387 al 1518 (termes *a quo* i *ad quem*, com hem vist més amunt, de l'«humanisme català») i busca quins són els que, escrivint en català, van tractar temes característics de la literatura humanístico-renaixentista en un estil emparentat amb el de Ciceró, Sèneca o Ovidi i, a més, pretén que aquests escriptors siguin de primera qualitat, es queda amb dos noms: Metge i Corella. Corella, ja ho hem vist abans, no agradava;⁵² Metge esdevé, doncs, l'únic gran valor. Prou que ho demostra tot el que hem exposat a propòsit de la seva mitificació. Ara bé, si el que interessa no és parlar de l'autor català més notable dels segles XIV i XV que manifesti influències dels clàssics i, per raons diverses, considerar-lo precipitadament un humanista, sinó estudiar la presència a casa nostra dels «studia humanitatis» en aquell període, aleshores Metge desapareix de l'horitzó, perquè no va fer mai de filòleg. Joan I deixa també de ser l'aglutinador del moviment, perquè va ser només, com ja havia escrit Rubió i Lluch, un diletant, així com Heredia fou un home genial, però un home genial totalment medieval...

Si el que interessa és estudiar els *professionals de la filologia* dels segles XIV i XV, resulta que no podem començar més enllà del regnat del Magnànim, perquè, senzillament, no n'hi hagué cap abans. Els humanistes (en el sentit de filòlegs o aspirants a filòleg) catalans es van expressar només en llatí (com els seus col·legues italians, d'altra banda, i van ser bibliòfils, erudits, autors d'epistolari retòrics i de tractats històrics en llatí, es van preocupar per la renovació de la gramàtica i de la retòrica llatines...). Tot això, i molt més, és el que ens ensenyà Jordi Rubió i Balaguer, una de les ments més clares que ha tingut la crítica històrica catalana.

Ara bé, si d'aquí es deduís que només Carbonell, Jeroni Pau, el Cardenal Margarit i companyia mereixen el nom d'humanistes, ja no hi hauria confusió possible. Però no és així perquè, com sa-

52. Cf. supra apartat B. Vegeu el pròleg de JORDI CARBONELL a JOAN ROÍS DE CORELLA, *Obres completes: I. Obra profana* (València 1973), 35-38. A la *Historia general de las literaturas hispánicas*, III (Barcelona 1953), Jordi Rubió encara considera Corella un decadent.

bem, «humanista» també vol dir, per exemple, algú «que considera l'home la mesura de tot», i mil coses més. Sempre hi haurà mitjans per justificar, per tant, que Metge fou un «humanista»; particularment en el sentit en què ho digué Nicolau l'any 25.⁵³ Aquí el drama més gros, al meu entendre, és que els «humanistes» pròpiament dits, els filòlegs, no van ser ni exemplars com a patriotes (vegeu Margarit), ni massa sòlids intel·lectualment i moralment (vegeu Carbonell). L'estudi dels «humanistes» catalans, en l'accepció que acabo d'exposar i que és la que generalment accepta la crítica internacional, deixa de ser una dedicació lluminosa i enardida a la manera orsiana per transformar-se en una feina d'erudició fatigosa i desagraïda. En aquest sentit, el treball que Jordi Rubió ha anat acumulant a propòsit del problema és més i més admirable.⁵⁴

L'any 1934, quan el que acabo d'exposar ja estava formulat, almenys en l'interior d'alguns caps, es va donar a conèixer un nou investigador de l'«humanisme català» que anys a venir havia d'escriure la monografia definitiva sobre Bernat Metge: Martí de Ri-

53. Que consti, però, que, pel que fa a aquest autor en concret, és més que justificable l'advocació del terme que es debat, ja que són molts els punts de coincidència entre el personatge i el que serà l'humanisme del xv i del xvi. *Lo Somni*, en efecte, és un text que en història de la literatura s'explica en part en funció de les formes que s'imposaran més endavant: tant pel que fa al pensament com pel que fa a l'estil. Joan Fuster, amb la seva particular acuitat per a aquesta mena de problemes, ja fa anys que va trobar una etiqueta prou definidora per a Metge: «paleohumanista». Vegeu *Qüestió d'exàmens* dins *Heretgies, revoltes i sermons* (Barcelona 1968), 17.

54. Alguns títols fonamentals són: *Sobre els orígens de l'Humanisme a Catalunya*, BSS, XXIV (1947), 8-98; *De l'Edat Mitjana al Renaixement* (Barcelona 1948); *Influència de la sintaxi llatina en la Cancelleria catalana del segle XV*, «Boletín de Dialectología Española», XXXIII (1954-55), 357-364; *Sobre Sallusti a la Cancelleria catalana els segles XIV-XV*, «Spanische Forschungen der Görresgesellschaft», XXI (1963), 233-249; els diversos articles sobre el clima cultural del xv i del xvi reunits a *La cultura catalana del Renaixement a la Decadència* (Barcelona 1964); el recull de documents fet en col·laboració amb JOSEP M.ª MADURELL, *Documentos para la historia de la imprenta y librería en Barcelona (1474-1553)* (Barcelona 1955).

quer, aleshores joveníssim.⁵⁵ I es va donar a conèixer amb dos treballs d'un valor molt diferent. El seu volumet de divulgació *L'Humanisme català* ve a ser la consagració definitiva (perquè va aparèixer en una col·lecció tan a l'abast com la «Popular Barcino») de la visió de l'«humanisme català» que es dedueix dels dos grans treballs de Rubió i Lluch, *El Renacimiento* i *Joan I humanista*, degudament reestructurada, matisada i ampliada d'aportacions erudites. Les novetats principals són de caràcter interpretatiu: l'«humanisme català» no fou una «albadà», sinó un «capvespre»; l'«humanisme» va ser en part culpable de la degeneració de la prosa catalana perquè va posar de moda un preciosisme desfermat i l'ús del llatí; Espanya va ser l'hereva, al segle XVI, de la primerenca eclòsió representada per Metge i la seva època. El més notable és que la presència d'aquestes tres tesis «deletèries», pel que fa a la mitificació del concepte d'«humanisme català», no va impedir que el volumet de Riquer consagrés la denominació de cara al públic amb gairebé tota la seva força ideològica.

Les tres tesis esmentades més amunt són el cavall de batalla de l'altre treball de Riquer aparegut l'any 34, l'article *Humanisme i decadència en les lletres catalanes*.⁵⁶ En la meua opinió el valor fonamental d'aquest paper, a part que ens permet deduir l'*impasse* a què conduïa el concepte historiogràfic d'«humanisme català» tal com el definia Riquer, és el d'haver provocat la resposta de Jordi Rubió *Humanisme i decadència?*⁵⁷ La contestació d'aquest és, en efecte, tan respectuosa i ponderada com profunda i definitiva. Rubió analitza punt per punt l'article de Riquer i bàsicament defineix la distinció entre escriptors pre-renaixentistes del XIV, tipus Bernat Metge, i «humanistes» d'expressió llatina, que no s'han de buscar abans de mitjan xv (p. 474). Desfà l'equívoc de la relació causa-

55. En realitat els seus primers articles sobre el tema són del 1933: *Notes sobre Bernat Metge*, EUC, XVIII (1933), 105-125; *Influències del «Secretum» de Petrarca sobre Bernat Metge*, «*Criterion*», IX (1933), 234-248, i *Les lletres de Bernat Metge à Madona Isabel de Guimerà*, «*Romania*», LX (1934), 94-96.

56. RdC, XIV (juny-agost 1934), 249-264.

57. RdC, XV (agost-setembre 1935), 469-483.

efecte entre humanisme i decadència (l'humanisme, que s'expressava en llatí, feia el seu camí al marge de la crisi de la prosa catalana afectada per complexos fenòmens històrico-polítics) (p. 483). Puntualitza el sentit del traspàs de l'herència catalana a Espanya, desmuntant un cert aire de fatalitat històrica que tenia la formulació de Riquer (pp. 480-81). De fet en aquest article hi ha el que és essencial del pensament de Jordi Rubió a propòsit del fenomen «humanisme català», tal com després s'imposarà a la postguerra.

Abans del trencament del 39, però, hi ha encara una darrera aportació significativa per al nostre tema: el treball de Marçal Olivari, *Notes entorn de la influència de l'Ars dictandi sobre la prosa catalana de Cancelleria de finals del segle XIV*.⁵⁸ L'autor de l'article hi estudia un aspecte fonamental de l'«humanisme català» sense, però, fer pràcticament esment del terme. Aquest aspecte fonamental és el canvi que experimenten les proses catalana i llatina de la Cancelleria les darreres dècades del XIV. El canvi és degut a la necessitat dels professionals de la Cancelleria d'adaptar la seva prosa al model ciceronià. El fenomen comença essent propi de llur prosa llatina i acaba passant a la catalana. Mitjançant els models elegits s'introdueixen capillarment certs ferments literaris i de pensament que bé podríem qualificar d'humanístics. Olivari assenyala, doncs, i estudia una de les principals vies de penetració de la renovació cultural del XIV i el nucli més actiu d'aquesta nova cultura: la Cancelleria reial. L'article conté la correspondència privada d'un grup d'oficials de la Cancelleria de l'època de Joan I i de Martí I, conservada en un manuscrit de la Colombina: unes elegants epístoles llatines particulars d'uns quants intel·lectuals catalans de finals del XIV que valoren per damunt de tot el bon estil.

La redacció d'epístoles retòriques llatines és un exercici indisputablement humanístic. Heus ací, doncs, un tret de la «nova cultura» que no pot ser controvertit i sotmès a les oscil·lacions de la ideologia. No hi ha dubte, crec, que els anys 30 es produeix un canvi de rumb en la manera d'enfocar l'afer «humanisme català»:

58. «Homenatge a Antoni Rubió i Lluch», III (Barcelona 1936), 631-653.

es tracta de tornar als fets i de no deixar-se enlluernar pels termes. Almenys pel que fa al món dels historiadors de la literatura, la discussió queda segellada. No hi hagué un període humanístic presidit per Joan I i Metge. En canvi, hi hagué humanistes i trets de cultura humanística, i aquests humanistes i aquests trets de cultura humanística es poden anar detectant des de les darreres dècades del XIV a les darreres del XVII.

3. EPÍLEG

Crec que és oportú, per completar el desenvolupament del problema, d'afegir algunes notes referents a com ha estat tractat l'afer «humanisme català» després de la Guerra Civil. L'obra de Jordi Rubió i Balaguer i de la seva escola⁵⁹ ha estat fonamental en el sentit que, sense sortir de la tradició de la nostra investigació, ha remodelat profundament el coneixement del període que ens interessa. Per una banda s'ha desenvolupat extraordinàriament l'estudi de l'evolució de la prosa catalana a partir del treball de Jordi Rubió *Sobre els orígens de l'humanisme català*⁶⁰ (1947). La descripció de la diversitat de l'ambient cultural català del XIV i del XV ha estat un altre ampli camp de recerca des del llibre de Rubió *De l'Edat Mitjana al Renaixement*⁶¹ (1948). Finalment Rubió ha esta-

59. Vegeu els títols citats a la nota 54. Altres contribucions fonamentals són les següents: JOAN RUIZ CALONJA., *Alfonso el Magnánimo y la traducción de la «Iliada» por Lorenzo Valla*, BRABLB, XXIII (1950), 105-115; *Valor literario de los preámbulos de la Cancillería real catalano-aragonesa en el siglo XV*, *ibid.*, XXVI (1954-56), 205-234; *Anotacions sobre l'humanisme*, ER, XI (1962-67), 1-10. RAMON GUBERN, *Epistolari de Pere III* (ENC, 78; Barcelona 1955). JOSEP M.ª MORATÓ, *Traducció de les «Paradoxa» de Ciceró per Ferran Valentí* (Barcelona 1959).

60. És fonamental el treball de J. RUBIÓ, *Influència de la sintaxi...*, *op. cit.* Ramon Gubern, al seu *Epistolari de Pere III*, *op. cit.*, a la p. 22, nota 45, s'arrisca a considerar l'any 1381 com a línia divisòria de l'entrada a Catalunya de la prosa de tipus humanístic. Martí de Riquer dóna per bona aquesta apreciació encara el 1978 (*Evolució estilística de la prosa catalana*, «Miscellanea Barcinonensia», XLIX, 7-19).

61. *Op. cit.*, a la nota 54.

blert una periodització (1949-53) de l'època que ens interessa que, de fet, torna a posar en circulació el terme originari de 1889: un Pre-renaixement en temps de Joan I, un Renaixement al xv.⁶²

Al costat del de Rubió hi ha altres noms il·lustres com, sobretot, el de Martí de Riquer, que ha estudiat la figura històrica i literària de Metge (1959)⁶³ i ha escrit una *Història de la literatura catalana* (1964)⁶⁴ que, presidida per un extrem esperit d'eficàcia, prescindeix, fins on és possible, de les perioditzacions i dels problemes que en deriven, per presentar la matèria agrupada en àrees temàtiques.

L'any 1967 se celebrà a València el VIIIè Congrés d'Història de la Corona d'Aragó. Riquer i Rubió hi llegiren sengles comunicacions titulades respectivament *Medievalismo y humanismo en la Corona de Aragón a fines del siglo XIV* i *Humanisme i Renaixement*.⁶⁵ En realitat els dos treballs es poden prendre com a descripcions d'un estat de la qüestió, en termes generals, encara en vigor. L'humanisme del xiv és un ingredient detectable sobretot en la perfecció de l'estil de determinats funcionaris de la Cancelleria, en una manera tota deseixida d'entendre la fe, la moral i la política, representada per la «camarilla» de Joan I, en la consciència literària d'alguns respecte de llur petrarquisme i molt particularment en la maduresa literària i en les ironies de *Lo Somni*. Malgrat tot, les actituds medievals són ben vives i arrelades i sobreviuran fins entrat el xvi i més enllà i tot.

L'humanisme filològic llatí comença a la cort napolitana del Magnànim i a finals del xv dóna alguns noms més o menys insignes

62. *Historia de la literatura catalana* dins *Historia general de las literaturas hispánicas*, I (Barcelona 1949), 645-756, i III (Barcelona 1953), 727-930.

63. *Obras de Bernat Metge* (Barcelona 1959). Llibre important per l'aportació documental, que permet que hom es faci una idea bastant concreta de la vida de l'autor i que sobretot ajuda a entendre el contingut polític de *Lo Somni*. És notable també l'estudi de l'estil de la prosa de Metge.

64. El conegut llibre de consulta obligada (Esplugues de Llobregat 1964).

65. El treball de Riquer és publicat al primer tom del volum segon de les actes del congrés (València 1969), 221-235. El de Rubió, al segon tom del tercer volum (València 1973), 9-36.

(Margarit, Carbonell, Jeroni Pau): La introducció de la impremta canvia les coses. El XVI es caracteritza per oferir un humanisme completament nou i importat que se centra entorn dels textos gramaticals de Nebrija.^{65a} Un vessant força notable d'aquest nou clima humanístic és la renovació dels corrents espirituals, que van de la «devotio moderna» a l'erasmisme.⁶⁶

En els últims anys han aparegut algunes monografies de gran interès que ens permeten de descobrir nous caires de la cultura de l'època en què va ser viu l'humanisme. Són la de Jordi Carbonell sobre Corella,⁶⁷ la de R. B. Tate sobre Margarit,⁶⁸ la de Josep Perarnau sobre Malla.⁶⁹ En tots aquests treballs el terme «humanis-

65a. Vegeu també FRANCISCO RICO, *Nebrija frente a los bárbaros* (Salamanca 1978), 105-112.

66. Hi ha diverses aportacions de Rubió recollides a *La cultura catalana del Renaixement a la Decadència*, op. cit. Remetem també al treball fonamental de MIQUEL BATLLORI, *Humanisme i erasmisme a Barcelona (1524-26)* dins *Vuit segles de cultura catalana a Europa* (Barcelona 1958), 85-100. Cal no oblidar, tanmateix, els assaigs de Joan Fuster sobre el tema, recollits a *Heretgies, revoltes i sermons* (ja citat), que, ultra aclarir moltes coses relacionades amb l'erasmisme valencià, proporcionen una visió nítida i intel·ligent de la nostra història cultural del XVI. Quan Fuster parla d'«humanisme català» es refereix als erasmistes i paraerasmistes del XVI que es caracteritzen per ser tant «gramàtics» com «heretges», ja que llur obsessió filològica per la crítica els duia a subvertir les bases de la religiositat conventual (op. cit., 11-28). Recordem també com Fuster té molt de punt a subratllar l'abisme total que separa el «paleo-humanisme» de Metge (vegeu supra nota 53) de l'humanisme erasmista del XVI (op. cit., 18).

67. En realitat és un breu però notable pròleg que precedeix l'edició de JOAN ROÍS DE CORELLA, *Obres completes: I. Obra profana* (València 1973). Carbonell valora històricament la figura de l'autor i acaba definitivament amb el mite del Corella decadent.

68. ROBERT BRIAN TATE, *Joan Margarit i Pau, cardenal i bisbe de Girona* (Barcelona 1976). Versió catalana corregida i augmentada de la tesi de l'autor, molt important per a la valoració plenària de l'obra historiogràfica de Margarit i sobretot per a entendre el seu concepte d'Espanya, formulat amb materials genuïnament humanístics al servei de la política de Joan II i de Ferran el Catòlic, una política que no deixava de ser catalana.

69. FELIP DE MALLA, *Correspondència política*, a cura de Josep Perarnau (Barcelona 1978). És el volum 114 d'ENC, que conté només l'estudi de la vida

me» sol tenir una funció adjectiva que determina certs productes culturals vinculats al món del «studia humanitatis» i idees annexes.

Em sembla, doncs, poder afirmar que en l'àmbit de la història de la literatura catalana hi ha una tendència generalitzada a esquivar el valor substantiu que Rubió i Lluch atribuï al terme «humanisme català»; la qual cosa no vol dir, naturalment, que hom no continuï utilitzant l'esmentada etiqueta historiogràfica en el sentit original. El cas més il·lustre és el dels nombrosos textos del pare Batllori que afronten la nostra qüestió.⁷⁰ Qui signa ha pogut experimentar com dintre de la història literària catalana la multivocitat de certes etiquetes crea lamentables confusions, especialment quan aquestes etiquetes porten darrera tota una història;⁷¹ és per

i de l'obra de l'autor. El punt més estudiat és la ideologia política de Malla, a mig camí entre el tomisme medieval i el cesarisme dels nous temps.

70. Es tracta de *La cultura catalano-aragonesa durant la dinastia de Barcelona (1162-1410). Corrents actuals de la investigació*, «VII Congreso de Historia de la Corona de Aragón», I, Ponencias (Barcelona 1962), 329-407; *Il pensiero della Rinascenza in Spagna e Portogallo*, «Grande Antologia Filosofica», VI (Milà 1964), 329-407, i els opuscles *Der katalanisch-aragonische Humanismus von 14. bis 16. Jahrhundert* (Basel-Stuttgart 1977) i *Reflexions sobre la cultura catalana del Renaixement i del Barroc*, «Xè Aniversari de la concessió del doctorat honoris causa als Rvd. M. Batllori i Rvd. Mons. E. Junyent» (Barcelona-Sant Cugat 1978). Caldrà afegir-hi aviat el treball *Les repercussions culturals i socio-religioses del Cisma d'Occident en les terres de la Corona d'Aragó*, que es publicarà a les actes de les «Jornades sobre el Cisma d'Occident a Catalunya, les Illes i el País Valencià» celebrades l'abril del 1979. Aquest crític parla, en realitat, de dos humanismes en la història de la Corona d'Aragó. El que comença el XIV amb Bernat Metge i Fernández de Heredia (i que té les seves etapes posteriors al XV) i el del XVI, que es desenvolupa a partir de la influència de Nebrija i d'Erasme. Es tracta d'un punt de vista car a l'autor, ja que, en relació al «primer» humanisme, per exemple, i des de l'òptica de la història de la historiografia, Batllori polemitzava contra els qui (com Riquer o Luttrell) regategen a Fernández de Heredia un verdader caràcter humanista (vegeu *Der katalanisch-aragonische Humanismus*, op. cit., 9). [Vegeu també el volum miscel·lani de BATLLORI, *A través de la història i la cultura* (Montserrat 1979), 77-108, i el seu article *Humanisme a Diccionari de la literatura catalana* (Barcelona 1979).]

71. L'article de RUIZ CALONJA *Anotacions sobre l'humanisme*, op. cit., pot servir com a exemple de les moltes distincions que cal introduir en parlar de

això que el terme historiogràfic de què s'ha tractat no li acaba d'inspirar una absoluta confiança de claredat i distinció.

4. CONCLUSIONS

Tot el que hem dit es pot reduir al següent esquema:

A. Abans del 1889 pràcticament només es pot parlar d'intuïcions precursors datables, això sí, des del mateix segle xv (Valentí, Margarit). De Torres Amat i Milà i Fontanals hom pot espigolar en la bibliografia erudita algunes referències soltes, i sovint contradictòries, als canvis culturals que s'inicien a finals del xiv.

B. L'any 1889 Antoni Rubió i Lluch publica *El Renacimiento clásico en la literatura catalana* i Josep Miquel Guàrdia llança la primera edició de *Lo Somni* de Bernat Metge. Es tracta del «descobriment» de l'entrada precoç de Catalunya al món del Renaixement i de la divulgació del text més representatiu d'aquest Renaixement primerenc. Cal remarcar que es tracta de dues iniciatives independents a la vigília de l'inici de l'època modernista.

C. Alguns erudits forasters (Sanvisenti, Farinelli) i del país (Rubió i Lluch, Nicolau d'Olwer) contribueixen a ampliar els co-

l'humanisme als segles xiv i xv. Em sembla que, per exemple, pot ser origen de malentesos incloure un teòleg com Ramon Sibiuda a l'«humanisme català» (al costat de Metge, Joan I, Canals i dels funcionaris lletraferits de la Cancelleria reial) com s'apunta a la pàgina 296 de *La cultura catalano-aragonesa...*, *op. cit.* Llevat de certes afirmacions presents en *Lo Somni* a propòsit del valor de l'individu humà i d'una certa pruija apologetica de Canals, els punts de contacte entre el món de la Cancelleria i aquell notable teòleg se m'escapen, especialment ara que JAUME DE PUIG I OLIVER ha publicat el seu *Escritura i actitud humanística en el «Liber Creaturarum» de Ramon Sibiuda († 1434)*, «Revista Catalana de Teologia», III, I (1978), 127-151. En efecte, tot i que el text detecta en el pensament del teòleg uns certs trets que es poden qualificar d'humanístics i que l'haurien d'emparentar amb l'«humanisme català», també dóna alguns extrems del *Liber Creaturarum* que permeten de fer-se càrrec del nivell d'estil llatí en què és escrit; som als antípodes dels esforços dels lletraferits catalans del xiv i del xv que la tradició erudita ha batejat també amb el nom d'humanistes.

neixements sobre els segles xiv i xv. Es produeix la penetració capillar de les consignes noucentistes que exalten la funció històrica de l'humanisme i la necessitat que els catalans s'assimilïn a l'humanisme universal.

D. Rubió i Lluch publica *Joan I humanista i el primer període de l'humanisme català* (1917-19) i la Fundació Bernat Metge (1922) consagra la imatge de l'autor de *Lo Somni* com a humanista en vincular-lo a una empresa tan ambiciosa per a l'anostrament de la tradició clàssica antiga.

E. El llibret de divulgació de Martí de Riquer *L'Humanisme català* (1934) contribueix a fixar aquesta expressió per a designar una etapa de la nostra cultura. Malgrat tot, l'autor posa en circulació certes idees noves a propòsit d'aquest punt que provoquen una polèmica amb Jordi Rubió i Balaguer. Les opinions que expressa aquest en la discussió i un article de Marçal Olivari sobre l'estil dels secretaris de la Cancelleria a la darrerïa del xiv (1936) representen una renovació total de la manera d'enfocar la qüestió de l'humanisme i del renaixement en el passat català. Es tracta, en síntesi, de donar més valor als fets que no pas al muntatge historiogràfic que hom pot bastir a partir d'aquests fets.

Ja abans de la Guerra Civil, doncs, queda closa la discussió sobre l'«humanisme català». Això no vol dir que l'expressió no hagi sobreviscut, però el seu valor és contrapesat per les noves aportacions de la crítica que, a partir de finals dels anys 40, de fet ha anat desenrotllant els punts de partida exposats per Jordi Rubió els anys 30.

LOLA BADIA